

4

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

114279

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

جایگاه صور خیال در شعر کودک

کتاب های انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

استاد راهنما:

دکتر حسین آقا حسینی

استاد مشاور:

دکتر سید مهدی نوریان

پژوهشگر:

زینت السادات فاطمی

اطلاعات در زنگ سحر بزاد
تهیه مرکز

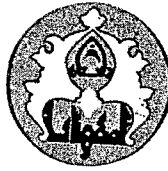
۱۳۸۸ / ۴ / ۶

مهر ماه ۱۳۸۷

۱۱۴۲۶۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق
موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه
اصفهان است.

شبهه نگارش پایان نامه
رعایت شده است.
تخصصات تکمیلی دانشگاه اصفهان

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

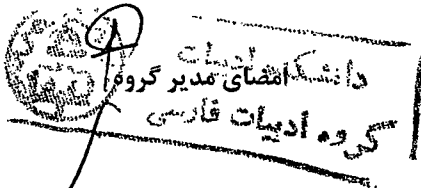
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی
خانم زینت السادات فاطمی

تحت عنوان

جایگاه صور خیال در شعر کودک کتابهای انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

در تاریخ ۸۷/۷/۲۴ توسط هیات داوران بررسی و با درجه عالی به تصویب رسید.

امضاء	با مرتبه علمی دانشیار	دکتر حسین آقاحسینی	۱- استاد راهنمای پایان نامه
امضاء	با مرتبه علمی استاد	دکتر سیدمهدی نوریان	۲- استاد مشاور پایان نامه
امضاء	با مرتبه علمی استادیار	دکتر علی اصغر باباصفری	۳- استاد داور داخل گروه
امضاء	با مرتبه علمی استادیار	دکتر عاصفه عاصمی	۴- استاد داور خارج از گروه

سپاسنامه:

اکنون که به گذشته و به ماه‌ها تلاش خویش در به ثمر رساندن این پژوهش می‌نگرم، بیش از پیش ردپای حضور خالق مهربانم را در پشت سر نهادن تمام سختی‌ها و مشکلات می‌بینم. نمی‌دانم چگونه شکرگزار آن رحیم مهربان می‌توان بود جز اینکه همواره از او بخواهم تا یاری ام دهد که اندیشه و عملم مملو از عشق او باشد. آن خدای عزیزی که پدر و مادری مهربان مرا ارزانی داشت تا در سایهٔ محبت‌های بی‌دریغشان به آن چه می‌خواستم برسیم. امیدوارم آقای دکتر آقاحسینی و آقای دکتر نوریان سپاس بی‌نهایتی را بپذیرند که در طی سال‌ها تحصیل همواره از دانش گستردهٔ آن دو بزرگوار بهره‌مند بوده‌ام. و باید بگویم طی این مسیر دشوار با حضور سبز و شادی‌آفرین دو کودک زیبا و دوست‌داشتنی ام - شیما و سنای عزیزم - اگر یاری‌ها و حمایت‌های همسر مهربانم نبود هرگز میسر نمی‌شد. از خواهران عزیز و مهربانم نیز بی‌نهایت سپاسگزارم به ویژه خواهر کوچکم که زحمت تایپ پایان‌نامه را بر عهده گرفت. همچنین برادر مهربانم که حضور او و حمایت‌هایش آرامش خاطر به من می‌بخشد. از دوستان عزیزم نیز صمیمانه سپاسگزارم که از دانش و آگاهی‌های خویش مرا بی‌بهره نگذاشتند، به ویژه خانم مرضیه عسگری که تجربه‌های خویش را بی‌دریغ در اختیارم نهاد. امیدوارم بتوانم در آینده مدتی هرچند کوچک در راه گشوده شدن دریچه‌هایی نو در جهت رشد و بالندگی کودکان میهنم بردارم.

زینت السادات فاطمی

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم

همسر مهربانم

و شیما و سنای دوست داشتنی ام که عزیزترین های زندگی ام هستند.

چکیده:

شعر کودک با برخوردای از نیروی خیال، یکی از ابزارهای بسیار تاثیر گذار در روح و اندیشهٔ کودک است. در این میان آن چه حائز اهمیت است، به گزین کردن اشعار مناسب با توجه به ویژگی های شعر خوب است که یکی از این ویژگی ها آراسته بودن شعر به صور خیال است. انواع تشبیه در شعر کودک به کار رفته است. البته تشبیهات مفرد و محسوس و تشبیهاتی با وجه شبه محسوس در شعر کودک کاربرد بیشتری دارد.

گاه تشبیه، محور تصویرسازی در شعر قرار می گیرد و گاه شاعر با بیان تشبیهی زیبا تفکری عمیق و پیچیده را به سادگی برای کودک شرح می دهد.

استعاره نیز در شعر کودک، به خصوص کودکی که سال های پایانی دبستان را می گذراند کاربرد دارد. انواع استعاره های اسمی، فعلی، مصرحه و ... را در شعر کودک می توان دید. به خصوص "تشخیص" که نوعی حرکت و حیات به شعر می بخشد. "مجاز" نیز در شعر کودک دارای دو کارکرد عادی و هنری است و "کنایه" نیز بیشتر به منظور وسعت بخشیدن به دایرة لغات کودک و آشنا شدن کودک با کنایات به کار می رود.

کلید واژه: ادبیات کودک، شعر کودک، خیال، تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه.

چون که با کودک سرو کارت فتاد

پس زبان کودکی باید گشاد

مولانا

ادبیات کودک- آثار ادبی ویژه کودک- آن قدر فراوانی و تنوع یافته است که توجه پژوهشگران حیطه های گوناگون را به خود جلب نموده. تاثیر این ادبیات بر کودک نیز آن قدر آشکار بوده و هست که ضرورت پرداختن به آن را امری بدیهی می سازد. کودک و ادبیات، رابطه ای مستقیم با یکدیگر دارند اما این رابطه زمانی می تواند عمیق و گسترده شود که ادبیات کودک مورد تحلیل و بررسی و نقد قرار گیرد. تحلیل و بررسی آثار ادبی که برای کودکان آفریده شده است می تواند بین آفریننده اثر و نیز بین کودک و اثر قرار گیرد و بر ژرفای تعامل آنان بیفزاید.

با تحلیل و بررسی اشعار کودکان از جنبه های گوناگون می توان سراینده این اشعار را از ناخودآگاه به خودآگاه آورد و در تعاملی پویا با او، وی را به بازنگری در آثار خویش فرا خواند. شاعر که هر بار، رها- تا حدودی- از عوامل بازدارنده بیرونی و درونی تن به آفرینش اثری تازه می سپارد، در فرایند نقد و بررسی می تواند مقید به این عوامل، همچون یک ناظر بر آفریده خویش بنگرد و آن را مورد ارزیابی قرار دهد. آفرینش اثر، اگر بیشتر جنبه عاطفی و ناخودآگاه دارد، تحلیل آثار بیشتر به عقلانیت و خودآگاهی می گراید؛ تحلیل و بررسی درست می تواند بر تمام کسانی که به نوعی با آثار ادبی مخصوص کودک و کودک در ارتباط هستند مانند معلمان، کتابداران، پدران و مادران، ناشران و... موثر افتد و قدرت انتخاب برتری به ایشان بخشد. علاوه بر این، چنین تحلیل هایی اگر بتواند با کودک ارتباط برقرار کند می تواند او را از خواندنی ناخودآگاه به خودآگاه آورد و در تعاملی پویا با او نیز، او را به بازنگری در فرایند خواندن های بعدی فراخواند. کودک پس از قرار گرفتن در معرض نقد می تواند همچون یک ناظر بر فرایند خواندن خویش بنگرد و آن را مورد ارزیابی قرار دهد و از این رو در مطالعه بعدی اثر، دست به معناسازی هایی دیگر زند و یا در مطالعات آثار دیگر به معناسازی های ژرف تری دست یابد. چنین مخاطبی بی گمان خود به عنوان یک سوی تعامل، تاثیری عمیق بر سوی دیگر یعنی نویسنده، شاعر و یا تصویرگر- خواهد گذارد. اما درباره صور خیال و بررسی آن در آثار مختلف، مقالات و کتاب های فراوانی نوشته شده ولی این موضوع به طور مستقل در شعر کودک مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است. در مورد اهمیت و ارزش تحقیق نیز باید گفت: با توجه به اینکه ذهن کودک آمادگی بسیاری برای پذیرش مسائل گوناگون را دارد و در حقیقت بخش مهمی از شخصیت او در این دوران شکل می گیرد و در عین حال یکی از مهمترین راه های انتقال مفاهیم و اندیشه ها، صور خیال است- با توجه به تخیل قوی کودک- بررسی این موضوع نه تنها از جهت بلاغی و ادبی اهمیت دارد بلکه شاعر توانا کسی است که بتواند این ویژگی را دریابد و متناسب با روحیه و حالات کودک سخن خویش را انتخاب کند.

تاریخ ادبیات ما سرشار از داستان ها، افسانه ها، حکایت ها و اشعار زیبا و دلنشینی است که نه تنها شنیدن و خواندن آن برای بزرگسالان زیبا و دلنشین است، بلکه کودکان نیز در هر عصر و دوره به فراخور نیازهای ذهنی و روحی خود از آن بهره برده اند. در قرون اخیر نیز با گسترش علم روان شناسی و علوم مربوط به تعلیم و تربیت، لزوم مطالعه و شناخت کودک به عنوان انسانی مستقل و با ویژگی های خاص، مورد توجه قرار گرفته است. اما باید گفت این توجه به کودک همراه با انتشار کتاب های داستان و شعر فراوان چه در حوزه تالیف و چه در حوزه ترجمه، نتوانسته است پاسخگوی دغدغه استادان و کارشناسان

ادبی، پژوهشگران و مربیان کودک، نویسندگان و سرایندگان شعر و داستان کودک و پدران و مادران باشد و یکی از دلایل این امر، سکوت دانشگاهیان ما در این زمینه است. با تمام تلاش های صورت گرفته برای رشد ادبیات کودک به نظر می رسد که هنوز استادان دانشگاه به ادبیات کودک نگاه جدی و عمیقی ندارند.

به دلیل اینکه در زمینه نقد و بررسی شعر کودک، خلاء عمیقی احساس شد و با توجه به داشتن تجربه اندک در زمینه کار با کودک در حوزه ادبی و تشویق های استاد مهربانم جناب آقای دکتر آقاحسینی، نگارنده بر آن شد تا به بررسی جایگاه صور خیال در شعر کودک کتاب های انتشارات کانون پرورش فکری کودکان بپردازد. برای انتخاب کتاب های شعر کودک، تقسیم بندی کانون پرورش فکری را برای گروه های سنی الف، ب و ج پذیرفتیم و باید گفت اولین مشکل همین جا خودنمایی کرد. چرا که بسیاری از شاعران آثاری داشتند که با نام گروه های سنی "ج و د" چاپ شده بود؛ آشکار است که بین شرایط سنی این دو گروه، تفاوت های قابل ملاحظه ای وجود دارد. حال آن که به اعتراف کارشناسان و روان شناسان حوزه کودک و نوجوان، گروه سنی "د" - سال های راهنمایی - آغاز تحولات عمیق نوجوانی است و شرایط و ویژگی های خاص و منحصر به فرد خود را دارد که در این رساله شعرها و اینکه برای چه گروه سنی سروده شده کاملاً مشخص شده است. یافتن منابع برای تحلیل نظریه ها از دشوارترین مراحل پژوهش حاضر بود؛ در هر حال سعی بر این بود که به تمام آثاری که به ادبیات کودک به طور مستقیم و غیر مستقیم پرداخته اند، نگاهی داشته باشیم.

در مورد تحلیل مطالب نیز باید گفت با توجه به کمبود منابع، بیشتر از تجارب خویش در زمینه کار ادبی با کودکان بهره برده ام. تمام کتاب های انتشارات کانون به طور کامل مورد بررسی قرار گرفت، اما به دلیل اینکه گاه مثال ها تکراری و یا فاقد جنبه هنری بود و همچنین به دلیل حجیم شدن کار، تمام آن ها بیان نشده است.

با تمام این تفاسیر، آن چه اهمیت دارد پیمودن مسیر ادبیات کودک است که باید به پای آشنایان این طریق طی شود پیش از آن که ناهلان، غذای فکری کودکان این مرزوبوم را تامین کنند.

اگر امروز قدمی هرچند کوچک در جهت رشد و تعالی کودکانمان برداریم، فردا انسان هایی بزرگ با جامعه ای پیشرفته خواهیم داشت.

در پایان بر خود فرض می دانم از تلاش های بی دریغ استاد گرامی جناب آقای دکتر آقاحسینی - استاد راهنما - و آقای دکتر نوریان - استاد مشاور - که همواره از دانش گسترده شان بهره ها برده ام سپاسگزاری کنم. از خداوند برای این دو بزرگوار بهترین ها را آرزومندم.

و من الله توفیق

شهریورماه ۱۳۸۷

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: تعاریف و کلیات

۱	۱-۱- ادبیات کودک.....	
۲	۱-۱- ادبیات کودک چیست؟.....	
۳	۱-۲- تاریخچه ادبیات کودکان در جهان.....	
۴	۱-۳- تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران.....	
۶	۱-۴- انواع ادبیات کودک.....	
۸	۱-۵- زمینه های پیدایش ادبیات نو کودکان.....	
۸	۱-۲- شعر کودک.....	
۸	۱-۲-۱- تعریف شعر کودک.....	
۱۱	۱-۲-۲- اهداف شعر کودک.....	
۱۳	۱-۲-۳- تفاوت شعر کودک و شعر بزرگسال.....	
۱۴	۱-۲-۴- تاریخچه شعر کودک در ایران.....	
۱۶	۱-۲-۵- انواع شعر کودک.....	
۲۲	۱-۲-۶- نقش زبان در تحول شعر کودک.....	
۲۳	۱-۲-۷- شعر کودک در دوران مشروطه.....	
۲۵	۱-۲-۸- شعر کودک در کتاب های درسی.....	
۲۶	۱-۳- رشد کودک.....	
۲۶	۱-۳-۱- رشد و تکامل.....	
۲۶	۱-۳-۲- هدف و فایده مطالعه رشد.....	
۲۷	۱-۳-۳- معنا و مفهوم رشد و تکامل.....	
۲۸	۱-۳-۴- مظاهر رشد و تکامل.....	
۲۸	۱-۳-۵- عوامل رشد و تکامل.....	
۲۸	۱-۳-۶- مراحل رشد.....	
۲۹	۱-۳-۷- مراحل رشد از دیدگاه فروید.....	
۳۰	۱-۳-۸- مراحل رشد از دیدگاه پیاژه.....	
۳۴	۱-۳-۹- نظر پیاژه در مورد خلاقیت.....	
۳۵	۱-۴- خصوصیات رشد کودک و ارتباط آن با مطالعه.....	

- ۱-۴-۲- خصوصیات شش و هفت سالگی..... ۳۶
- ۱-۴-۳- خصوصیات هشت و نه سالگی..... ۳۶
- ۱-۴-۴- خصوصیات ده و یازده سالگی..... ۳۷
- ۱-۵-۵- نحوه تقسیم بندی کتاب های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان..... ۳۷
- ۱-۵-۱- فعالیت های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان..... ۴۰
- ۱-۵-۲- وظایف کانون پس از انقلاب..... ۴۱

فصل دوم: خیال و تصویر

- ۲-۱- خیال در اندیشه معاصران..... ۴۶
- ۲-۲- خیال در اندیشه قدما..... ۴۷
- ۲-۳- تفاوت خیال و تخیل..... ۴۸
- ۲-۴- خیال و تصویر..... ۵۰
- ۲-۵- انواع تصویر..... ۵۱
- ۲-۵-۱- تصویر غیر مجازی..... ۵۲
- ۲-۵-۲- تصویر ادراکی..... ۵۲
- ۲-۵-۳- تصویر مفهومی..... ۵۲
- ۲-۵-۴- تصویر دیداری..... ۵۳
- ۲-۵-۵- تصویرهای شنیداری..... ۵۳
- ۲-۵-۶- تصویرهای حرکتی..... ۵۳
- ۲-۵-۷- تصویرهای چشایی..... ۵۴
- ۲-۵-۸- تصویرهای بویایی..... ۵۴
- ۲-۵-۹- تصویرهای لامسه..... ۵۴
- ۲-۵-۱۰- تصویرهای حسی..... ۵۴

فصل سوم: تشبیه

- ۳-۱- تشبیه..... ۵۵
- ۳-۱-۱- تعریف تشبیه از دیدگاه صاحب نظران..... ۵۵
- ۳-۱-۲- تعریف تشبیه از دیدگاه صاحب نظران..... ۵۶
- ۳-۲- ارکان تشبیه..... ۵۷
- ۳-۳- بررسی انواع تشبیه و جایگاه آن در شعر کودک..... ۵۷

۵۷	..... ۳-۳-۱- تشبیه از نظر ذکر یا حذف ارکان
۶۵	..... ۳-۳-۲- انواع تشبیه به اعتبار طرفین آن
۷۲	..... ۳-۳-۳- تشبیه خیالی و وهمی
۷۳	..... ۳-۳-۴- انواع تشبیه به اعتبار مفرد، مقید و مرکب بودن
۷۳	..... ۳-۳-۴-۱- تشبیه مفرد به مفرد
۷۳	..... ۳-۳-۴-۲- تشبیه مفرد به مقید
۷۷	..... ۳-۳-۴-۳- تشبیه مقید به مفرد
۷۸	..... ۳-۳-۴-۴- تشبیه مقید به مقید
۷۹	..... ۳-۳-۴-۵- تشبیه مقید به مرکب
۷۹	..... ۳-۳-۴-۶- تشبیه مفرد به مرکب
۸۰	..... ۳-۳-۴-۷- تشبیه مرکب به مفرد
۸۱	..... ۳-۳-۴-۸- تشبیه مرکب به مرکب
۸۱	..... ۳-۴-۱- انواع تشبیه از جهت جایگاه یا تعدد مشبه و مشبه به
۸۱	..... ۳-۴-۱-۱- تشبیه جمع
۸۳	..... ۳-۴-۲- تشبیه تسویه (مزدوج)
۸۳	..... ۳-۴-۳- تشبیه مضمَر
۸۳	..... ۳-۴-۴- تشبیه معکوس
۸۳	..... ۳-۴-۵- تشبیه ملفوف
۸۴	..... ۳-۴-۶- تشبیه مشروط
۸۵	..... ۳-۴-۷- تشبیه تفضیل
۸۵	..... ۳-۵-۱- انواع تشبیه به اعتبار وجه شبه
۸۶	..... ۳-۵-۱-۱- وجه شبه محسوس
۸۷	..... ۳-۵-۲- وجه شبه مفرد
۸۸	..... ۳-۵-۳- وجه شبه مرکب
۸۸	..... ۳-۵-۴- وجه شبه متعدد
۸۹	..... ۳-۵-۵- وجه شبه مجمل
۸۹	..... ۳-۵-۶- وجه شبه مفصل
۸۹	..... ۳-۵-۷- وجه شبه تحقیقی

عنوان	صفحه
۳- ۵- ۸- وجه شبه تخیلی	۹۰
۳- ۶- عناصر تشبیه در شعر کودک	۹۰
۳- ۶- ۱- عناصر دنیای پیرامون و محسوسات و مشهودات روزمره	۹۰
۳- ۶- ۲- حیوانات و حشرات	۹۴
۳- ۶- ۳- میوه ها	۹۵
۳- ۶- ۴- تشبیهاتی که یک طرف یا دو طرف آن، انسان، حالات، روحیات، یا ذکر جوارح و اعضای اوست	۹۶
۳- ۶- ۵- ابزار جنگی در تشبیهات	۹۷
۳- ۶- ۶- طبیعت	۹۷
۳- ۶- ۷- باورهای عامیانه در تشبیه	۹۸
فصل چهارم: استعاره	
۴- ۱- استعاره	۹۹
۴- ۲- تعریف استعاره	۱۰۲
۴- ۳- ارکان استعاره	۱۰۳
۴- ۴- قرینه در استعاره	۱۰۴
۴- ۵- انواع استعاره	۱۰۴
۴- ۵- ۱- استعاره مصرحه یا تحقیقیه یا محققه	۱۰۴
۴- ۵- ۲- استعاره قریب	۱۰۷
۴- ۵- ۳- استعاره بعید	۱۰۸
۴- ۵- ۴- استعاره اصلیه (اسمی)	۱۰۸
۴- ۵- ۵- استعاره تبعیه	۱۱۰
۴- ۵- ۶- استعاره تحقیقیه	۱۱۷
۴- ۵- ۷- استعاره تخیلیه	۱۱۸
۴- ۵- ۸- استعاره تمثیلیه (مرکب)	۱۱۸
۴- ۵- ۹- استعاره مکنیه یا بالکنایه (تشخیص)	۱۱۹
۴- ۵- ۱۰- اهداف شاعر کودک از آوردن تشخیص	۱۲۶
۴- ۵- ۱۱- آنیمیزم (Animism)	۱۲۶
۴- ۵- ۱۲- گستره تشخیص در شعر کودک	۱۲۷
۴- ۵- ۱۲- ۱- طبیعت (حیوانات، گیاهان، جانوران و سایر پدیده های طبیعی)	۱۲۸

عنوان صفحه

۴-۵-۱۲-۲- شخصیت بخشی به اشیاء بی جان ۱۳۰

۴-۵-۱۲-۳- شخصیت بخشی به واژه هایی که به مدرسه و درس کودک مربوط می شود..... ۱۳۱

فصل پنجم: مجاز

۵-۱- حقیقت ۱۳۲

۵-۲- دلالت ۱۳۳

۵-۳- تعریف مجاز ۱۳۳

۵-۴- انواع مجاز ۱۳۴

۵-۵- قرینه ۱۳۴

۵-۶- مجاز مرسل مفرد ۱۳۵

۵-۷- علاقه ۱۳۵

۵-۸- جایگاه مجاز در شعر کودک ۱۳۶

۵-۸-۱- مجاز به علاقه کلیت ۱۳۷

۵-۸-۲- مجاز به علاقه کلیت ۱۳۸

۵-۸-۳- مجاز به علاقه جزئیت ۱۳۹

۵-۸-۴- مجاز به علاقه محلّیت ۱۴۰

۵-۸-۵- مجاز به علاقه سببیت ۱۴۰

۵-۸-۶- مجاز به علاقه لازمیت ۱۴۱

۵-۸-۷- مجاز به علاقه ملزومیت ۱۴۳

۵-۸-۸- مجاز به علاقه جنسیت ۱۴۳

فصل ششم: کنایه

۶-۱- کنایه ۱۴۴

۶-۲- تعریف کنایه ۱۴۵

۶-۳- انواع کنایه در قلمرو زمان ۱۴۶

۶-۵- کاربرد کنایات در شعر کودک ۱۴۶

۶-۶- انواع کنایه ۱۴۷

۶-۶-۱- کنایه به اعتبار مکنی عنه ۱۴۷

نتایج و پیشنهادات ۱۵۱

منابع و مأخذ ۱۶۰

فصل اول

تعاریف و کلیات

۱-۱- ادبیات کودک

۱-۱-۱- ادبیات کودک چیست؟

برای پاسخ به این سوال تعاریف متعددی بیان شده است. برخی ادبیات کودک را "مجموعه آثار کلامی می دانند که بارعایت و ویژگی های ذوق و سطح رشد و نضج کودکان نگارش یافته است" (حافظی، ۱۳۶۸: ۲) و یا ادبیات کودک را ادبیاتی می دانند که "در عین ادبیات بودن، متعلق است به کودکان". (همان: ۲۸)

برخی نیز ادبیات کودک را "مجموعه نوشته ها، سروده ها و گفتارهایی می دانند که از طرف بزرگسالان برای استفاده خردسالان فراهم آمده است". (محمدی، ۱۳۷۸: ۳) و یا معتقدند "هرگونه متنی که با چارچوب و طرح مشخصی به طور عمد و یا غیرعمد برای کودکان آفریده شده باشد به صورتی که کودک با آن ارتباط برقرار کند و این رابطه منجر به برانگیختن احساسات، عواطف و پدید آمدن لذت زیبا شناختی شود و تاثیرات خاص روحی و روانی روی کودک بگذارد و سبب رشد شناخت او شود" (همان: ۳) ادبیات کودک است.

در تکمیل این تعاریف باید گفت نمی توان به بهانه ادبیات کودک و اینکه کودکان طرفدار سادگی هستند هر نوشته بی قاعده و قانونی را ادبیات کودک نامید. سال های پس از انقلاب، سال های روی آوری فزاینده به ادبیات کودک هم بوده است. هر کس که کمی خود را صاحب ذوق می دیده، قلم به دست گرفته و به قلم

فرسایبی پرداخته است. به همین دلیل کتاب هایی که به نام کودکان اما نه با قواعد و اصول ادبیات کودک نوشته شده است کم نیست.

باید توجه داشت که نباید ادبیات کودک و یا شعر کودک را در برابر ادبیات و یا شعر بزرگسالان قرار داد. انتقال مفاهیم ادبی و انسانی به کودک و محقق کردن اهداف ادبیات کودک بیش از هر وسیله ارتباطی دیگری به وسیله کتاب صورت می گیرد. کتاب حس کنجکاوای کودک را برانگیخته، گنجینه کلمات و اطلاعات وی را غنی ساخته و سبب شناخت بیشتر وی از محیط می شود.

کتاب، دنیای محدود کودک را وسعت می بخشد و نگاه او را عمیق تر می سازد. "کودک به مدد همانند سازی با شخصیت های کتاب و برون ریزی هیجانها، اندیشه ها و پروا اعمال خود می تواند مشکلاتش را عمیق تر و درست تر تجزیه و تحلیل کند. چنین تحلیل هایی باعث افزایش خود آگاهی و درک عمیق تر از خود و ارتباط با دیگران می شود. بینش و درک صحیح مسائل افزون بر آن که کودک را قادر می سازد تا دریافت های خود را از وقایع تغییر دهد رفتارهای وی را نیز بهبود می بخشد." (آل یاسین، ۱۳۷۹: ۲۷ و ۲۶) از طرف دیگر "کتاب درمانی" (Biblo Therapy) مبحث جدیدی است که برای کاهش و یا رفع مشکلات روان شناختی کودک در سال های اخیر مطرح شده است.

باید گفت یکی از علل مطرح شدن ادبیات کودکان گسترش صنعت چاپ و به دنبال آن انتشار داستان ها و اشعاری برای کودکان چه در مجلات و نشریه های مختلف و چه به صورت کتاب بود. "اکنون به نظر می رسد که نظریه پردازی در حیطه ادبیات کودک در مرحله گذار از دانش ضمنی به دانش آشکار است. انبوه کتاب های منتشر شده، ناشرانی که روز به روز بر تعدادشان افزوده می شود، نویسنده و شاعرانی که در این حیطه می نویسند و می سرایند و ... همه و همه حاکی از آن است که در عمل تدوین و نشر، ادبیات کودک وجود دارد. وقتی از انتخاب کتاب برای کودکان نیز سخن به میان می آید، همه ما کیانوش را بر حافظ، قاسم نیا را بر فرخ زاد و کشاورز را بر سپهری ترجیح می دهیم و مطمئنا به جای "جای خالی سلوچ"، "کدو قلعه زن"، یا "هفت روز هفته دارم" و یا "قصه های مجید" را انتخاب می کنیم، بنابراین کتاب کودک را می نویسیم، منتشر می کنیم، نقد و انتخاب می نماییم، اما اگر صراحتا در مقابل سوال "ادبیات کودک چیست؟" قرار بگیریم، شاید نتوانیم پاسخ دقیق و قانع کننده ای ارائه دهیم" (خسرو نژاد، ۱۳۸۳: ۲۱)

در هر حال آفرینش شعروداستان حاصل تلاش ذهنی نویسنده و شاعر است. هنگامی که این تلاش ذهنی به پدیده ای عینی تبدیل می شود، ادبیات زاده می شود. درک ادبیت ادبیات، سویه ای دیگر از این فرایند است

که از طرف مخاطبان صورت می‌گیرد. به طور کلی "ادبیات نه تنها در پی بیان حقیقت که در وهله ی نخست در پی ایجاد حالتی عاطفی در مخاطب است. ایجاد این حالت عاطفی که به آن حس زیبایی گفته می‌شود، فقط خاص گونه های هنری است. هر متنی که بتواند چنین تاثیری ا بر کودک بگذارد آن متن، ادبیات کودکان هم به شمار می‌آید". (محمدی، ۱۳۷۵: ۲۴ و ۲۳)

۱-۱-۲- تاریخچه ادبیات کودکان در جهان

در سراسر دنیا کودکان با لالایی ها و متل ها، کودکی مشترکی پشت سر گذاشته اند، امامشخص کردن تاریخ دقیق ادبیات کودکان کار چندان ساده ای نیست؛ اگرچه از قدیم الایام توجه به آموزش و پرورش کودک مورد توجه بوده است و آثار فیلسوفان شرق و غرب در قرون اولیه مبین این اهمیت است ولی در همه آن ها کودک به عنوان مرد و یا زن کوچک منظور شده است و اگر نوشته ای هم خاص او تهیه شده است برای رسیدن به هدف تربیتی بوده است؛ "شاید بتوان گفت نخستین کتاب مخصوص کودکان تحت عنوان "یادگاری برای کودکان" بین سال های ۱۶۷۱ و ۱۶۷۲ به وسیله یک روحانی مسیحی به نام جیمز جان وی (James Janeway) نوشته شد که بیشتر رنگ فلسفی داشت و می خواست افکار و عقاید دینی را به عنوان بهترین وسیله جلوگیری از ترس به کودکان القا نماید.

در فرانسه مردی به نام شارل پرو (Charles Perrawt) و در آلمان برادران گریم، یاکوب و ویلهلم (Grimm & Jacob & Wilhelm) قصه هایی را که بین مردم رایج بود، گرد آوری کردند. آن ها قصه های خود را از روی روایات شفاهی و زبان قصه پردازان جمع آوری نمودند. اما آن را به همان صورت منتشر نساختند، بلکه بر خلاف نظر یاکوب، آن را ویراستند. این مجموعه ها که به منظور حفظ قصه های مورد نظر برای نسل های آینده جمع آوری شد، از آن جا که مستقیماً هدف آموزشی نداشت، مورد علاقه و استقبال کودکان و حتی بزرگسالان قرار گرفت ". (حجازی، ۱۳۶۹: ۲۶-۲۹). تا اینکه در قرن نوزدهم کسی که می توان او را "پدر ادبیات کودکان" نامید، یعنی هانس کریستین اندرسن (Hans Christian Andersen ۱۸۷۵-۱۸۰۵ م) داستان هایی نوشت و ادبیات کودک را با مفهومی که امروز بدان معتقدیم؛ را پایه گذاری کرد و هم اکنون بزرگ ترین جایزه ادبیات کودکان به نام اوست. آن چه آثار او را جاودانه ساخته است، تخیل بسیار قوی، هنر پردازش مطلب و از همه مهم تر احترام عمیق او به اصالت نیکی و محبت در ذات انسان است. کارهای اندرسن

از لحاظ شخصیت های افسانه هایش متنوع است و راه های گوناگونی را به دوستداران ادبیات کودک نشان می دهد. و از این روست که او را پایه گذار ادبیات جدید برای کودکان و نوجوانان می دانند.

۱-۱-۳- تاریخچه ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران

" در ادبیات پیش از اسلام ایران در زمینه آثار مربوط به کودکان چیزی به دست نمی آید. این شاید معلول یکی از این دو علت باشد؛ یا چنین آثاری به دلایل گوناگون وجود نداشته یا این که در گذر زمان آثار مکتوب در این زمینه از میان رفته و به دست ما نرسیده است." (طاهباز، ۱۳۷۴: ۴)

اما نکته مهمی که باید به آن بنگریم رد پای ادبیات کودک در قرن های گذشته است. پاسخ به این سوالات ضروری است که آیا ما می توانیم به صرف اینکه در گذشته عنوان " ادبیات کودک " مطرح نبوده، تمام آثار نوشته شده را مخصوص بزرگسالان بدانیم؟ آیا کودکان هیچ بهره ای از این آثار نمی بردند؟ و یا این که بگوییم کودک گذشته با کودک امروز متفاوت است؟! آیا در گذشته که کودکان به مکتب خانه ها می رفتند، کتاب هایی چون بوستان و گلستان را می خواندند، آیات قرآن را حفظ می کردند و داستان های گذشتگان را می خواندند به رشد و بالندگی دست نیافتند؟ مگر نه این است که امروزه بسیاری از نویسندگان و شاعران به بازنویسی داستان های کهن می پردازند؟ آیا می توان گفت داستان های کلیله و دمنه، حکایت های گلستان، داستان های شاهنامه فردوسی، داستان های سمک عیار، حکایت های مثنوی، موش و گربه عیب زاکانی و ... برای کودکان قابل فهم نیست؟ اگر این گونه است پس بازنویسی این داستان ها، به بیراهه رفتن است. شاید برخی بگویند بازنویسی، فهم این داستان ها را آن هم اگر به نثر باشد آسان می کند. در پاسخ باید گفت درست است که در بازنویسی این حکایات آن هم به شرط اینکه زبان فخیم و استوار خویش را از دست ندهد درک آن برای کودکان راحت تر و قابل فهم تر است، اما زبان شعری شاعران گذشته نیز با حذف ابیاتی که در آن کلمات نا آشنا به کار رفته و یا ابیاتی که نیازمند شرح و تفسیر است، برای کودکان ۱۰-۱۲ سال بسیار زیبا و دلنشین است. این گروه سنی، صرف نظر از برخی کلمات نا آشنا، به خوبی سخن فردوسی را درک می کنند و همچنین سخن مولانا را با حذف ابیات سنگین و ابیاتی که نیازمند شرح است و گاه این گروه سنی از حکایتی که با شعر خوانده شود، شعری که سلیس و روان و بدون پیچیدگی باشد بیشتر لذت می برد تا از نثر حکایت.

باید گفت ادبیات کودک به عنوان یک نوع ادبی و ادبیاتی که رسماً همین عنوان برای آن در نظر گرفته شده، ادبیاتی است که در دوره مشروطیت رسمی شد و نوشتن کتاب برای کودکان از اواخر قرن سیزدهم در کشور آغاز شد.

فضل الله صبحی به جمع آوری داستان های عامیانه پرداخت. صادق هدایت و جبار عسگرزاده (باغچه بان) نیز از جمله شخصیت هایی هستند که در پدید آوردن آثاری برای کودکان، تلاش های ارزنده ای انجام دادند. در زمینه شعر که موضوع اصلی مورد بحث ماست، می توان به پیشکسوتی چون "عباس یمنی شریف" اشاره کرد. به تدریج برخی از مجلات و روزنامه ها به ادبیات کودک پرداختند و همچنین این مقوله یکی از سر فصل های درسی کلاس های تربیت معلم شد. شورای کتاب کودک در سال ۱۳۴۱ کار خود را شروع کرد و عامل مهمی در جهت توسعه ادبیات کودکان شد. بررسی و انتخاب کتاب های مناسب کودکان، برگزاری نمایشگاه های کتاب کودک، برگزاری هفته های کتاب کودک، انتشار فهرست هایی از کتاب های مناسب برای کودکان، از جمله فعالیت های این شورا است. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان نیز در سال ۱۳۴۵ با به کار گرفتن نیروهای باذوق از نویسندگان، شاعران، مترجمان و نقاشان، فعالیت خود را آغاز کرد که هم اکنون نیز با ارائه فعالیت های مختلف ادبی، هنری و فرهنگی به پرورش خلاقیت در کودکان می پردازد. در زمینه شعر کودک، "محمود کیانوش" در اوج و قله قرار دارد. "شعر کودک و نوجوان پس از کیانوش، زیر سایه سنگین او حرکت می کند و شاعران کودک و نوجوان به پیروی از او و در چهار چوبی که او تعیین کرده است، می سرایند. به عبارت دیگر، در شعر کودک و نوجوان تنها یک مکتب وجود دارد و آن "مکتب کیانوش" است. در حالی که در شکل طبیعی می توانست یک گرایش در کنار گرایش های دیگر باشد." (سید آبادی، ۱۳۷۹: ۴۹) و بعد از این شاعر بزرگ که روح بزرگ کودکان را به خوبی می شناسد، کسانی چون: پروین دولت آبادی، محمود آزاد تهرانی، مصطفی رحمان دوست، جعفر ابراهیمی (شاهد)، قیصر امین پور، شکوه قاسم نیا، حمید هنرجو، ناصر کشاورز، افسانه شعبان نژاد، افشین علاء، علیرضا آقابالایی، وحید نیکخواه آزاد، بابک نیک طلب و ... آثار قوی و گاه ضعیف در این زمینه ایجاد کرده اند.

اگر بخواهیم به ادبیات کودک از لحاظ محتوا و مفهوم نگاه کنیم، باید بگوییم در طی قرن های گذشته این ادبیات، سعی کرده که گام های کوچکش را به بلندای گام های ادبیات بزرگسالان بردارد. هرچند گاه خسته و وامانده به گوشه ای نشسته و گاه برخاسته و به راه خویش ادامه داده است.

۱-۱-۴- انواع ادبیات کودک

در کتاب هایی که به مقوله ادبیات کودک پرداخته اند، تقسیم بندی مشابهی از انواع ادبیات کودک ارائه داده است. در این قسمت به صورت مجمل و فشرده انواع ادبیات کودک بیان می شود:

الف) کتاب های داستانی

داستان هایی از صحنه های مختلف زندگی اطفال.

داستان های حیوانی

داستان های ماجراجویی

داستان های تاریخی

داستان های فکاهی و طنز آمیز

داستان های دینی

داستانهای عاشقانه.

داستان های واقعی

افسانه های عاشقانه: مثل افسانه محبت از صمد بهرنگی.

افسانه جادویی.

افسانه های توأم با تکرار: (دویدم و دویدم، سنگول و منگول و حبه انگور).

افسانه حیوانات سخنگو.

افسانه های فکاهی و طنز آمیز مثل "خاله گردن دراز".

افسانه های حماسی و قهرمانی (شاهنامه فردوسی)

افسانه های فلسفی و دینی (افسانه باران)

افسانه ها

۲- افسانه های جدید: مثل "شازده کوچولو" اثر " سنت اگزوپری" (Saint Exupery) که افسانه ای فلسفی است و یا پینوکیو. در میان افسانه های جدید، بارزتر از همه افسانه های علمی اند که نمایشگر ذهن خلاق